

материјалног и нематеријалног наслеђа пренесе друштвено-историјски и културно-уметнички контекст једног времена. Свакако, процес дигитализације, бројне интернет платформе и мрежни системи су поставили нове парадигме савремених принципа баштињења, који је између осталог омогућио архивским делатностима квалитетнији приступ обраде материјала и њиховог складиштења.

Имајући у виду значај очувања баштине, овом научном скупу су присуствовали стручњаци из различитих научних области који се директно и индиректно баве проблемом заштите културног наслеђа, са посебним акцентом на значају свести о националном идентитету и његовом очувању за будуће генерације.

Бојана Павловић

Јана М. Алексић

КУЛТУРНИ БАШТИНИК МИЛАН КАШАНИН

Историјска саморефлексија заснива се на очувању и оживљавању вредносно непобитних тековина традиције. У њу је укључен духовни самопрегор да се текући епохални хоризонт допуни сликама, причама и именима из времена које му претходи. Стога је у процесу рехабилитације одређених личности и наратива, неизоставно утврдити место које би на српској културној мапи требало да заузме Милан Кашанин.

Милан Кашанин је био истакнути српски интелектуалац XX века и културни посленик који је предано, а сходно одговарајућим околностима и статусу, бринуо о очувању националног културног блага и темељним чиниоцима српског културног обрасца. Такав самопрегор настојао је да институционализује према моделима и праксама развијенијих култура. Његова становишта и дела представљају непобитну чињеницу српског интелектуалног наслеђа. Без познавања културног баштиника Милана Кашанина не може се одговорно ни у целости промишљати српска културна баштина. Сматрајући да су Кашанинове активности комплементарне са његовим увидима у значај и смисао културних трагова, изнећемо овом

приликом неколике његове био-библиографске податке, релевантне за нашу тему.

Дипломирао је историју уметности и компаративну књижевност на Сорбони у Паризу (Faculté des Lettres de l'Université de Paris – Sorbonne) 13. априла 1923. године код професора Емила Мала и Рена Шнедера. Докторску дисертацију *Бела црква Каранска (њена историја, архитектура, живопис)* одбранио је под менторством проф. Владимира Петковића на Београдском универзитету 1926. године. Одлуком Министарства просвете 1927. постављен је најпре за кустоса, а потом, 1928, и за директора новоотвореног Музеја савремене уметности у Конаку кнегиње Љубице. На челу Музеја кнеза Павла, насталог спајањем овог и Хисториско-уметничког музеја Кашанин се налазио од његовог оснивања, 11. априла 1935. године, па све до новембра 1944, када је, из идеолошких разлога, био превремено пензионисан. Постојеће музејске збирке, смештене у просторијама Новог двора, које је су за те потребе адаптирали архитекте Драгиша Брашован, Богдан Несторовић и Иван Здравковић, Кашанин је заједно са кнезом Павлом обогатио и допунио многим модерним југословенским, односно француским, холандским, немачким, италијанским и другим европским делима ликовне уметности. Током управничког мандата организовао је прве велике европске изложбе у Београду, као што су, на пример, *Модерно француско сликарство* (1936), *Савремена данска уметност*, *Пољска уметност*, *Турске слике и публикације* (1937) *Италијански портрети кроз*

векове (1938) и *Сто година француског сликарства – од Давида до Сезана* (1939). Познајући рад великих музеја и видове циркуласања културног живота у Европи, Кашанин је 1937. покренуо *Уметнички преглед* који је окупљао преко педесет сарадника, тадашњих познавалаца историје уметности и археологије. Музејско гласило је редовно излазило до 1941. године. Након рата, Кашанин је реактивиран из пензије, најпре да би помогао у организовању репрезентативне изложбе југословенских фресака у Паризу 1951, а потом да би учествовао у оснивању Галерије фресака, чији је управник био од 1953. до 1961, односно стручни саветник до 1963. године. Организовао је изложбе српских фресака у Лондону, Единбургу, Амстердаму, Бриселу, Стокхолму, Хелсинкију, Минхену и у Јужној Америци. Позиван је да држи предавања о уметности на Сорбони, на Универзитету у Нансију, у Институту за историју уметности у Бечу, на универзитетима у Монтреалу, Квебеку и Отави.

Као ликовни критичар и хроничар уметничких дешавања, Кашанин је током двадесетих и тридесетих година писао за *Српски књижевни гласник*, *Летопис Машице српске*, *Време*, *Покрећ* и *Реч и слику*. Неке од тих критичких текстова сакупио је и објавио 1968. у књизи *Уметничке критике*, а своје студије из области средњовековне уметности у монографији *Камена ошкрића* 1978. Године 1927. објавио је, заједно са Вељком Петровићем капиталну монографију *Српска уметност у Војводини*. Размишљања о реализацији модерног музеја у

Срба, какав је на известан начин и био Музеј кнеза Павла, о презентацији наше уметности у иностранству, забележио је 1939. године у својој књизи *L'Art Yougoslave*. Познато је да је током педесетих сарађивао на изради *Енциклопедије Јуџословије*, као и *Енциклопедије ликовних уметности*. Коначно, као историчар књижевности објавио је две монографије *Судбине и људи* 1968. и *Српска књижевност у средњем веку* 1975. године.

Милан Кашанин се храбро упуштао у научну авантуру интегралног проучавања српске културне прошлости, што је изискивало да се појединачна књижевна и уметничка дела сагледају у духовно-историјском контексту, да се обухвате сви елементи једне историјске епохе, као и да се та епоха ситуира у дијахрони поредак српске културе. Ради постизања замишљене културне синтезе наш историчар културе упошљавао је и комбиновао различите методе великог броја друштвених и хуманистичких дисциплина. Његово проучавање подразумевало је интердисциплинарност и методолошки плурализам. Настојао је да новим приступима прошири интелектуалну мрежу и успостави јасну и целовиту представу о круцијалним доменима природних процеса и људских активности. Његови увиди и тврђења проистекли су из вишедеценијског прикупљања грађе, рашчитавања историјских извора и њихове систематизације, односно повезивања расутих чињеница у кохерентну слику епохе, пројектовања у њен духовни хоризонт, што је, коначно, условило

обухватно сагледавање њених карактеристика и обележја, које је одолело замкама историзма.¹

Из тих разлога Кашанин је заговорник културе сећања као одговарајућег облика рехабилитације средњовековног наслеђа, тиме и правилне историјске саморефлексије.² Колективно памћење за њега никако није једносмерно, већ се одвија у оба правца: реконструише прошлост и промишља искуство садашњости и будућности. Управо зато историјску заједницу и њену културу он посматра изнутра и покушава да, насупрот историјским резовима, увиди све дисконтинуитете као тежишта самоодређујућег духовноисторијског континуитета српске историје. Врло ажурно, одговарајућим методолошким поступцима и научном аргументацијом, он покушава да васпостави заокружену слику српске културне и духовне прошлости, која данас има смисао баштине, отворене за богаћење новим значењима и вредностима.

Кашанинов интерес за средњовековну књижевност и уметност датира још од двадесетих година прошлог века. По повратку са студија у Француској

1 О томе сведочанство оставља Кашанинов сарадник у Галерији фресака Драгослав Васиљевић у тексту „Рукописна грађа Милана Кашанина“, у: Милан Кашанин, *Камена ошкрића; Случајна ошкрића; Са Миланом Кашанином; О Милану Кашанину*, Изабрана дела, књ. 8, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2004, стр. 283–287.

2 Тим апелом Кашанин као да антиципира мисао Јана Асмана да се „сећањем на своју историју и предочавањем фундирајућих фигура сећања, група [...] потврђује у свом идентитету“. Jan Asman, *Kultura pamćenja: Pismo, sećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*, preveo Nikola B. Cvetković, Prosveta, Beograd, 2011, str. 52.

имао је прилике да се упозна са изузетним примерцима српске духовне и културне баштине. Као сапутник француског византолога Габријела Мијеа (Gabriel Millet), обишао је многе српске манастире, дворове и тврђаве. Споменици културе, средишта сакралне и световне архитектуре и уметности, о којима је читао и посредно сазнавао током ђачких и студентских дана, његовом погледу били су изложени у пуној величини и лепоти, али под разграђујућом патином минулог времена. Наравно, нова сазнања никако га нису могла оставити равнодушним. Био је принуђен да, сходно властитој, данас већ неупитној естетичкој интуицији, откривену баштину истакне као прворазредну културну вредност. Путописне репортаже поводом тог истраживачког ходочашћа објављује у *Времену* током септембра и октобра исте године.³ Српско средњовековно материјално и духовно наслеђе биће предмет његовог интересовања и касније.⁴

3 Реч је о текстовима „Кроз Рашку и Зету – Посета Љубостињи: Народни живот уз Мораву; Задужбина последње српске кнегиње“ (*Време*, Београд, среда, 3. септембра 1924. стр. 3), „Кроз Рашку и Зету – Историја у Каленићу: Тип српског сељака; Удаљеност косовских напора“ (*Време*, Београд, четвртак, 4. септембра 1924. стр. 4), „У држави Алтомановића – Кроз три века за шест дана: Од Ариља у Брсково и у Ужице“ (*Време*, Београд, среда, 10. септембра 1924, стр. 3), „У земљи Херцеговој – Жеђ идеологије: Православље, богумилство и ислам; Манастир Бања“ (*Време*, Београд, среда, 17. септембра 1924. стр. 6), „Низ Лим – Од Бање до Пријепоља: Пут, градови, хајдуци и јагањци“ (*Време*, Београд, понедељак, 29. септембра 1924, стр. 4).

4 Открића и утиске Кашанин је обликовао у серији чланака, расправа и есеја, објављиваних у дневној, књижевној

Кашанин бележи своја запажања о изгледу наших богомоља и износи оправдану бојазан о могућности реконструкције, па и унутрашњег самеравања опсега културне прошлости на основу несталих, избрисаних или уништених остатака. У разним приликама скреће пажњу и на неразвијену институционалну бригу о нашој споменичкој култури. На сазнањима које је стекао „на терену“ крије се мотивација за његово потоње истраживање како сакралне, тако и цивилне уметности и архитектуре, као и настојање да се она обнови. Утисак о лошем стању српских културних споменика из средњег века, који је на свом пропутовању стекао, подстакао је овог историчара уметности да у листу *Покрет* објави информативно поуздан чланак „Чување и проучавање наших манастира“, који је уједно и својеврсни манифест о тренутним приликама, односно о пожељним начинима чувања и проучавања сакралних споменика културе.⁵

или научној периодици, као и у монографијама о српској средњовековној књижевности (*Српска књижевности у средњем веку* (1975)), односно о сакралној и профаној уметности (*Камена открића* (1978)). Резултати његовог преданог истраживања и покушаја херменеутичког продирања у тајне српске средњовековне културе или, барем, назначења појединих њених особености могу се наћи и у његовој рукописној заоставштини, углавном похрањеној у Народном музеју Србије. (Један део те грађе приредила је и објавила Бранка Иванић у монографској енциклопедији *Градови и дворци у средњовековној Србији* 2014. године.)

5 Милан Кашанин, „Чување и проучавање наших манастира“, *Покрети: љолийичка, књижевна и љривредна смойџра*, год. 1. Број 29/30, 1024, стр. 75–81).

Кашанин полемише са преовлађујућим мишљењем ондашње културне и научне јавности о споменицима као делу отуђене прошлости, која у сећању народа може опстајати искључиво у конзервираном стању, због чега је онемогућена истинска и једина релевантна комуникација између садашњости и прошлости. Следствено томе, он у репортажи „Жећ идеологије“ указује на постојање историјског континуитета, заснованог на чињеници да је национална баштина, превасходно средњовековна, витални, живи део наше културе⁶.

Зато у првим фазама свога рада настоји да успостави духовну вертикалу, то јест да контекмплативно обједини аспекте прошлости и садашњости. Он је касније, захваљујући додатним истраживањима и промишљањима, научно компетентно и методолошки утемељено аргументовао своје хипотезе не би ли их учинио делатним, како кроз музејску, тако и кроз списатељску праксу, што ће имати далекосежнији одјек. Његово истрајно и пасионирано проучавање старих српских писаних и материјалних споменика, синтетичку завршницу добиће тек седамдесетих година, у монографијама *Српска књижевност у средњем веку* (1975) и *Камена ошкрића* (1978). И у есејима о уметности и у огледима из историје књижевности на делу је његово интегрално виђење српске културе. Те две књиге припадају његовој за живота недовршеној синтези о нашој

⁶ Милан Кашанин, „У земљи херцеговој: Жећ идеологије – Православље, богумилство и ислам; манастир Бања“, Време, Београд, среда, 17. септембар 1924, стр. 6.

средњовековној уметности, од IX столећа па све до периода након пропасти српске државе, до почетка XVI века. Он је овде покушао да преусмери истраживачку пажњу на обиље неоткривеног или пренебрегнутог културног блага; да унеколико прошири видике академске заједнице; да укаже на то да средњовековна култура нема опскурни карактер; да скине копрену потцењивања и мрзовоље према њеним естетичким постигнућима, која су дуго приписивана искључиво црквеној уметности, па тако – линијом мањег отпора и услед интелектуалне лењости – препуштала бризи црквених кругова. Изван предрасуда свога времена, али са дужном мером научне непристрасности, Кашанин је у многим својим есејима (у есеју „Скулптура“ 1937, „Цивилна и војна архитектура“ 1939, у есеју „Портрет“ из 1938, те у есеју „Маглич“ из 1941, као и у монографији *Српска књижевност у средњем веку*) формулисао фундаменталну претпоставку да су за српску уметност и културу подједнако заслужни световњаци, владари и великаши, „који нису подизали мање двореве него задужбине – манастире.“ Он је својим, углавном још увек не сумарним, али истрајним истраживачким напором, неупитним чињеницама и новим тумачењима настојао да обасја одређене културноисторијске трагове као текстове прошлости и омогући отресиције разумевање токова националне историје.

Кашанин је епоху средњег века схватао као културноисторијски топос и духовно-идеолошки

организам.⁷ Отворено је упућивао на чињеницу да темеље српске културне (само)свести треба поставити у раздобље српске средњовековне историје. Према његовим сазнањима, у том историјском кругу смештени су како почеци, тако и врхунци српске државности, кохерентног колективног идентитета и народне духовности. Тамо почива старина, али и естетска изузетност српског књижевног и уметничког стваралаштва у европском цивилизацијском хоризонту. Конфронтирајући се постојећим, умногоме потцењивачким становиштима књижевне историографије, аутор у предговору монографије *Српска књижевност у средњем веку* износи становиште да се та књижевност мора посматрати као прворазредна естетска чињеница уколико се узму у обзир духовни обриси епохе и на прави начин сагледа време њеног настајања.⁸ Воља за истинским упознавањем слојева баштине условила би и њено адекватно вредновање, а не презир и одбацивање. Кашанинова књижевноисториографска методологија почива на идеји разложног духовног повезивања удаљених временских тачака на оси културног идентитета. Уколико се српска културна и духовна традиција

7 Приређен и објављен део Кашанинове рукописне грађе у монографској енциклопедији *Градови и дворци у средњовековној Србији* (2016) можемо посматрати као део таквог интелектуалног конструкта, чији је значај не само у научно проверљивим закључцима, већ и у историософским домањима.

8 В. Милан Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, Изабрана дела, књ. 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2002, стр. 14.

ослони о средњовековне стваралачке стубове, у нашем хоризонту се кристалишу континуитети, и разазнају идентитетске матрице и у XIX и XX веку.⁹

Према нашем медијевалисти, реконструкција књижевне и уметничке прошлости представља одговоран национални задатак, понајпре ако се подузима у моментима духовноисторијске кризе народа.¹⁰ С тог разлога читавању културних

9 Према епистемолошком напору да уобличи своју хипотезу, он се придружује низу српских историчара културе који, у оквиру својих истраживачких области, изналазе аргументе за обарање дубоко укоревених становишта о дисконтинуитету између старе и нове српске књижевности и културе. Међу њима су Владимир Вујић, Ђорђе Сп. Радојчић, Радован Самарџић, Светозар Радојчић, Ђорђе Трифуновић, Милорад Павић, Вељко Петровић, Димитрије Богдановић, Миодраг Павловић, Милан Радуловић. Ови истраживачи ревидирају историју књижевноисториографских идеја идејом о прелазу и преображају, о књижевности која има свој притајени, тихи, али непрестани ток бивања.

10 Кашаниново медијевалистичко прегнуће унеколико кореспондира са тврђењем Ентонија Смита да је „књижевни медијевализам“ ознака повратку прошлости кроз средњовековну књижевност, који се методолошки ослањао „на записе одређених народа и средина ради реконструисања ранијих историјских и културних раздобља заједнице каква су она стварно била.“ У том „поновном открићу“ читава се напор интелектуалаца сваке настајуће или нације која се рехабилитује: у тим периодима су пронађене „објективизације оних вредности и оне културе које се налазе у темељу сваке нације“, то јест конкретне историјске „манифестације њеног ’јединственог’ духа“. Зато је „култ књижевног медијевализма увелико [...] оснажио свест о етничкој позадини сваке нације, па отуд њен етнички национализам. [...] Захваљујући медијевалистичком књижевном историзму, култ националне особености проширио се чак и до најпотопљеније заједнице и културне

трагова мора се приступити пажљиво и обазриво: епоха мора бити сагледана у целости, као неодвојиви део дугог културноисторијског низа историјске заједнице. Чиниоци тог низа су међусобно узрочно-последично, идеолошки, поетички и стилистички повезани и у сагласју са претходним и потоњим традицијама.

Кашанин са жалошћу констатује одсуство појединих културних споменика, али и колективно непознавање значаја српске средњовековне књижевности и уметности за Србе у модерно доба: „Пропаст наше народне и дворске средњовековне епске поезије и љубавних песама један је од највећих наших културних губитака, коме је равна само опустошеност наших средњовековних градова“ (Кашанин: 70). У својим радовима он жели и оповргне уверење да световних утврђења и грађевина у средњовековном периоду у нас није било, већ да их је било на стотине.¹¹ Њему је зато

категорије европског песништва“. Antoni D. Smit, *Nacionalni identitet*, preveo Slobodan Đorđević, Biblioteka XX vek – Knjižara Krug, Beograd, 2010, str. 141). Премда је Кашанин сигурно могао да претпостави да ће његова монографија о средњовековној књижевности имати такав исход, чини се да је њему приоритет био да ревидира одређене увиде његових претходника и превреднује домете књижевних остварења. Истовремено, иако се током шездесетих и седамдесетих година XX века поново пробудио интерес за стару српску књижевност, оно још увек није узело озбиљан интелектуални замајац у јавној сфери, већ је било припитомљено на тлу уских академских кругова, искључиво као инокосно подузетништво неколицине друштвено безопасних посвећеника.

11 Бранка Иванић, приређивач Кашанинове рукописне заоставштине и уредница монографије о градовима и дворцима у средњовековној Србији, у предговору издања

стало да јавност ближе упозна „са средњовековним градовима, њиховим урбанистичким плановима, профаним грађевинама, утврђењима, дворцима.“¹²

Незадовољавајуће стање археолошких остатака српских средњовековних утврђења утиче на погрешно поимање научне заједнице о историјској одсутности тих споменика на нашем простору насупрот постојаности сакралних објеката: „[...] што су ти градови данас у рушевинама не треба да нам смета да их упознамо у оном облику како су сачувани, и на основу реконструкције које је лако извести, јер су ту зато слике и стари текстови“.¹³ Благодарећи стеченим увидима Кашанин је у прилици да тврди да „у Европи мало има градова који су до нас дошли у тако оригиналном стању као средњовековни градови у Србији, насупрот бурговима на Рајни којима се сав свет данас диви, а зна се да су они са малим изузетком сви

указује на главни разлог Кашаниновог упуштања у прикупљање грађе за монографску студију о градовима и дворцима у средњовековној Србији, која је објављена у облику енциклопедијског приручника. Видети у: Бранка Иванић, „Српски средњовековни градови и Милан Кашанин“, предговор у: Милан Кашанин, *Градови и дворци у средњовековној Србији*, приредила Бранка Иванић, Народни музеј, Београд, 2014, стр. 11–16.

12 У жељи да популаризује тековине српског културног наслеђа Кашанин износи идеју о телевизијском представљању српских средњовековних градова и двораца на простору Србије и Балкана, налик тада актуелној серији Кенета Кларка *Цивилизације*. О томе видети у серији разговора које је уобличио и објавио Коста Димитријевић, које је водио током 1972. и 1973. године. Коста Димитријевић, *Разговори са Миланом Кашанином*, Catena mundi, Београд, 2015, стр. 73.

13 *Истио*.

реконструисани и дограђени у 19. веку.”¹⁴ Зато он у својој апартној, али и превратничкој реафирмацији средњовековних културних и уметничких токова истрајно подвлачи да је српска средњовековна уметност добрим делом световног карактера. Такав епистемолошки увид омогућава да се средњовековна епоха приближи модерним времена и културним стрмељењима. Јер, рехабилитација старијих слојева традиције и откривање трагова у којима модерно доба проналази своје почетке и изворишта прворазредни је чин просвећене модерне цивилизације: „Откопавање наших средњовековних престоница, систематско претраживање градова, боље искоришћавање писаних докумената и дубље проучавање сликарских дела у многоструке ће изменити погледе на нашу уметност средњег века.“¹⁵ Чини се отуда да је на месту ње-

14 Милан Кашанин, *Камена ошкрића; Случајна ошкрића; Са Миланом Кашанином; О Милану Кашанину*, стр. 19.

15 Кашанин се и у тексту („Цивилна и војна архитектура“) супроставља Стојану Новаковићу који је сматрао да Немањићи нису имали градове и дворце: „Ништа од тога није нетачније; истина је обратна,“ узвикује Кашанин: „Не само у доба Немањића, него и пре и после њих, у средњовековној Србији било је и прстоница и дворова, и утврђених вароши, и двораца, који ни по чему нису заостајали за већином споменика и профане архитектуре и тадашњој Европи. Још најважније што је пред светски рат учињено за нашу цивилну и војну архитектуру у средњем веку, то је материјал и литература које је К. Јиречек прикупио у својој неупоредивој *Историји Срба*“. Милан Кашанин, *Камена ошкрића; Случајна ошкрића; Са Миланом Кашанином; О Милану Кашанину*, *Изабрана дела*, књ. 8, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2004, стр. 50. „Не десетине – као што се обично мисли – него, према моме списку, стотине наших средњовековних

гова опаска изнета у студији „Цивилна и војна архитектура“ (први пут објављеној 1939, а редигованој 1976), да „историјски извори нису само они који су писани, већ и они који су зидани и вајани, и који су сликани. Под срушеним зидинама средњовековних градова леже стотина страница културне историје српског народа.“¹⁶

Кашанин је, вођен својим открићима и намерама, неколико деценија истрајно прикупљао грађу о српској сакралној и цивилној уметности од 9. до почетка 16. века. Његова истраживања би резултирала великом историософском синтезом која би била објављена у неколико књига.¹⁷ Према сведочењу Драгослава Б. Васиљевића, који је имао одличан увид у Кашанинову рукописну заоставштину, наш историчар културе имао је „у плану да свој опус о средњовековној уметности заврши целовитим приказом, и то свих области уметности: [скулптуре, фрескосликарства, архитектуре, градова и двораца].“ На делу је, дакле, интегрални приступ културној прошлости које подразумева систематизацију прикупљених података и новостечених сазнања: „Књиге које је припремао биле би посвећене не само уметничким предметима и њиховим међусобним везама већ и људима за које су они и рађени, као и времену у

градова и дворова чекају на своје проучаваоце“. *Истио*, стр. 51.

16 *Истио*, стр. 54.

17 Драгослав Васиљевић, „Рукописна грађа Милана Кашанина“, Милан Кашанин, *Камена ошкрића; Случајна ошкрића; Са Миланом Кашанином; О Милану Кашанину*, стр. 283–287.

којем су настали. [...] Зато можемо и рећи да би његов опус о српској средњовековној уметности – за који је прикупљао грађу – представљао историјско уметничку целину.”¹⁸

На путу ка великој синтези, Кашанин је објавио текстове о портретима, српском фреско сликарству у средњем веку, скулптури, мале историје о манастирима Студеница, Жича, Ресава, као и програмске и огледне радове о војној и цивилној архитектури и о граду Магличу. У тим пионирским радовима указано је на могуће правце истраживања и промишљања српске средњовековне уметности и архитектуре, чији су резултати у науци видљиви последњих деценија.

Кашаниново преиспитивање веродостојности дотадашњих представа о српској националној прошлости, како у појединачним аспектима, тако и у целини, међутим, није имало никакву ваннаучну, идеолошку или политичку позадину. Оно се заснивало на поступном откривању запостављених и потиснутих слојева српског културног наслеђа услед изузетних и тешких историјских околности. Откривање, систематизација знања и вредновање српског културног наслеђа наметнуло се у другој половини деветнаестог и првој половини двадесетог столећа као потреба једне националне науке у повоју. Засниване су научне дисциплине, школовани кадрови у земљи и иностранству, на престижним универзитетима, оформљени истраживачки тимови, успостављена сарадња између научних и културних установа,

18 *Исјо*, стр. 286–287.

покретана гласила, итд. Подузета капитална истраживања подразумевала су ревизију дотадашњих закључака. Кашанин је између два светска рата био изразити представник такве ревизије, а њу је доследно и компетентно следио до краја свог живота, јер је схватио да се само захваљујући таквом погледу и ставу може доћи до историјске истине. Сходно томе, суделовао је у оснивању институција и унапређивао рад постојећих (као кустост и управник, Музеј савремене уметности, Музеј кнеза Павла (данашњи Народни музеј), Галерија фресака, као уредник, *Летхойис Маџице српске*).

Кашанин је под баштињењем подразумевао стваралачку надоградњу традиције, не пуку репродукцију културноисторијских стилова и уметничких поступака. Он је сматрао да свака епоха има своје стилске особености и аутентични израз. Зато у *Српском књижевном јласнику* иступа са примедбама на пропозиције конкурса за израду Храма Светог Саве у Београду 1927. године: „Васкрсавати један стил, ма како нам био драг, и непотребно је и немогуће; ни у доба кнеза Лазара нису се имитовале грађевине из времена краља Владислава и Драгутина; свако време има своје погледе и потребе.”¹⁹ Евидентно је да он недвосмислено раздваја традицију од културе памћења. Тиме као да се усаглашава са увидом египтолога Јана Асмана да „културно памћење

19 Милан Кашанин, „Светосавски храм“, *Уметности и уметници*, Изабрана дела, књ. 7, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2004, стр. 92–93.

потхрањује традицију и комуникацију али се не утапа у њих²⁰. Динамичан однос са наслеђем претпоставља његово оживљавање иновирањем и адаптирањем за савремени тренутак, чиме и садашњост постојае делом наслеђа. Противећи се пукој репродукцији традиционалних модела или средњовековних споменика, он сугерише да треба подузети конкретне и на државном нивоу осмишљене подухвате да би се материјална баштина сачувала од корозије времена. Неговање традиције и унапређење духовне културе подразумева да се она системски проучи и да се резултати тих истраживања објаве: „Лепо и потребно је неговати традицију, али ће се, вероватно, она најбоље очувати, не на тај начин што ће се имитовати средњовековни споменици, него тако што ће се они сачувати од пропасти, што ће се систематски проучити и научни резултати објавити, и што ће постати саставни део наше духовне културе.“²¹

Као и у *Каменим ошкрићима* и *Српској књижевности у средњем веку*, Кашанин је и у својој рукописној заоставштини – чији је један део приредила Бранка Иванић у монографској енциклопедији *Градови и дворци у средњовековној Србији* – покушао да преусмери истраживачку пажњу на недовољно познате или пренебрегнуте културне чињенице нашег духовноисторијског трајања и

20 Jan Asman, *Kultura pamćenja: Pismo, sećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*, str. 20.

21 Милан Кашанин, „Скице за храм Светом Сави“, *Умјености и умјеници*, стр. 117.

да својим индивидуалним, али далекосежним ре-визионистичким пројекцијама обасја одређене трагове, продуби и прошири нашу историјску самосвест и унесе још једну димензију читања и поимања националне историје. Од значаја су зато његова просветитељска размишљања о улози музеја као чувара и генератора традиције, односно као установе које формира и негује свест о националној и свеколикој уметничкој баштини.

Основни задатак сваког музеја је просвећивање и васпитање друштва. Васпитање које се врши кроз један музеј не само да је неопходно него је и врло комплексно, и у тој комплексности и лежи његова велика важност: оно је у исти мах и уметничко, и научно, и друштвено, и културно-историјско. Зато музеј није, и не може бити само зграда у којој се чувају разноврсне, више или мање занимљиве и више или мање драгоцене ствари, и у којој се закључани научници баве науком. Свакако да је један од задатака музеја и то да се уметнички, историјски и други предмети чувају и проучавају; музеј, неоспорно, није само просветна него и научна установа; али један добар музеј мора бити уз то још нешто: сваком човеку приступачна, нимало досадна и радо посећивана висока школа, привлачна и жива кућа, у којој се не само стиче и богати знање него и развија сензибилитет – а сензибилитет је најстручнија мера културе једног друштва.²²

22 Милан Кашанин, „Шта су и чему служе музеји“, *Умјености и умјеници*, стр. 214.

Иако је Милан Кашанин последњих неколико година предмет пажње академске заједнице,²³ признавање нераскидиве везе између његовог имена и културне баштине изискује предузимљивије и ажурније приређивање његове рукописне заоставштине, похрањене у Народном музеју у Београду, односно систематизацију његових написа о српској културној историји, културним моделима и култури памћења. Неопходно је, такође, размотрити његову методологију истраживања, узети у обзир његово искуство на проучавању споменика српске културе и селекцији дела ликовне уметности, следити примере добре праксе у његовом руковођењу институцијом од изузетног националног значаја каква је музеј, и укључити његове идеје и сазнања у васпитавању укуса и креирању стратегије развоја националне културе. Тек тада бисмо уистину освестили да је Милан Кашанин културни баштиник неотуђиви део српске културне баштине.

23 Кашаниновом животу и стваралаштву посвећене су следеће публикације: Радован Поповић, *Арисџокрајн духа* (2016), зборник радова *Књижевни и критичарски ојус Милана Кашанина* (2018), Јана М. Алексић, *Културна идеологија Милана Кашанина* (2019), *Књижевна мисао Милана Кашанина* (2020), Милан Кашанин, *Завештање српској Ајшињанина* (2020), приредила Јана М. Алексић. Кашанинову преписку и рукописну грађу приредила је Зорица Хацић у тротомном издању *Писма, сусрећи, ѿрајови* 2020. године, а у оквиру едиције „Десет векова српске књижевности“ 2021. његове књижевне радове и критичке и књижевноисторијске студије.

Милица Марић Стојановић

ИНСТРУМЕНТАЛНЕ МЕТОДЕ КАО СРЕДСТВО ЗА БОЉЕ РАЗУМЕВАЊЕ И ВАЛОРИЗАЦИЈУ КУЛТУРНИХ ДОБАРА

Културно наслеђе је скуп ресурса наслеђених из прошлости које људи идентификују, независно од власништва над њима, као одраз и израз непрекидно еволуирајућих вредности, уверења, знања и традиција. Оно обухвата све видове животне средине настале интеракцијом човека и простора током времена. Ово је дефиниција културног наслеђа која је изнета за потребе *Оквирне конвенције Савеша Европе о вредностима културног наслеђа за друштво*, у члану 2 (Савет Европе, Фаро, 27. октобар 2005. године)²⁴. Према домаћем закону о културним добрима²⁵, културна добра се деле, у зависности од физичких, уметничких, културних и историјских својстава, на непокретна – споменици културе, просторне културно-историјске целине, археолошка налазишта, знаменита места и на покретна – уметничко-историјска дела, архивска грађа, филмска грађа и стара и ретка књига. У оба случаја могу бити

24 <https://rm.coe.int/1680083746>

25 „Sl. glasnik RS”, br. 71/94, 52/2011 - dr. zakoni, 99/2011 - dr. zakon i 6/2020 - dr. zakon)